

MÜŞİR NAMIK PAŞA LÂYİHASI

*Taner ASLAN**
*Ömer DÜZBAKAR***

ÖZET

II. Abdülhamit, devletin idarî, malî, siyasî, ilmî vb. sorunlarını kurduğu merkezî sistem ile aşmaya çalışmış; vilayetlerin problemlerini tayin ve tespit için valilerden ve vilayet ileri gelenlerinden raporlar istemiş, bu raporlar doğrultusunda hızlı ve kalıcı çözümler üretmeye çalışmıştır. II. Abdülhamit, Irak ve Arabistan coğrafyasına özel önem vermiş, özellikle Basra'nın öneminden dolayı Irak'ın her açıdan gelişmesini sağlamak için, Irak idarecilerinden raporlar istemiştir. Bu raporlardan biri de Müşir Namık Paşa'nın Irak üzerine kaleme aldığı lâyihasıdır. Lâyiha, genel olarak Arabistan yarımadası ve özelde ise Irak ve Bağdat'ın içerisinde bulunduğu askerî, siyasî, sosyal ve iktisadî sorunlar ve bu sorunların kaynağına dair genel bilgiler ve çözüm önerileri içermektedir.

Anahtar Kelimeler: Müşir Namık Paşa, Lâyiha, Irak.

ABSTRACT

The Pleadby Musir Namik Pasha

Abdülhamit II tried to overcome the administrative, financial, political and religious problems of the government with his centralist system, he asked for reports from the governors and people of rank to define and solve the problems of provinces

* Yrd. Doç. Dr., Aksaray Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
Kampus/Aksaray. E-posta: taner.aslan4@gmail.com

** Yrd. Doç. Dr., Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi İlköğretim Bölümü Görükle/Bursa.
E-posta: oduzbakar@uludag.edu.tr

and he worked to produce fast and permanent solutions in the light of these reports. Abdülhamit II placed a special importance on the geography of Iraq and Arabia; and due to the importance of Basra, he requested reports from the administrators of Iraq to develop it in every aspect. One of these reports is the plead written by Musir Namik Pasha. This plead generally consists of information on militaristic, political, social, financial problems generally in Arabia and particularly in Iraq and Baghdad, the sources of these problems and advices for solutions.

Key Words: *Musir Namik Pasha, the pleadby, Iraq.*

GİRİŞ

II. Abdülhamit tahta çıktığında, dâhili ve harici pek çok sorunla karşı karşıya kalmıştır (Akarlı 1999: 253). Bu sorunlar arasında; Doğu Rumeli, Mısır, Makedonya Meseleleri, Osmanlı Rus Savaşı, Ayastefanos ve Berlin Antlaşmaları, Osmanlı Yunan Harbi, Akabe vb. meseleler yer almaktadır. Rusya, Balkanlarda Panslavist politika takip etmekteydi (Kurat 1990: 92-93; Coşkun 2000: 69). Rusların bu politikası, Balkanlarda isyanların artmasına yol açmıştır. Rusya ve Avusturya, Osmanlı Devleti'nin azınlık tebaasına ıslahat yapılmasını içeren ve Avusturya Başbakanının adını taşıyan Andrassy Notası'nı Babıâli'ye bildirmiştir. Bu durum Osmanlı Devleti'nin içişlerine müdahale anlamı taşımaktaydı (Ahmed Selahaddin 1327: 36). Rusya, ıslahatları Osmanlı Devleti'ne karşı bir baskı aracı olarak kullanmaktaydı (Karpat 2006: 371-391). Rusya'nın Balkanlarda Panslavist bir faaliyet gütmesi, Balkan uluslarının bağımsızlığından çok, Osmanlı Devleti'ni müşkil bir vaziyete düşürmüştür (Baykal 1948: 232).

Siyasî sorunların giderek arttığı, idarî ve malî sıkıntıların büyüdüğü bir dönemde tahta çıkan II. Abdülhamit, meşrutiyeti ilan ederek, Anayasal Meşrutî bir sistemin kurulmasını sağlamıştır (Akşin 2006: 34; Petrosyan 2002: 905-906). Devletin dâhilî ve hârici problemleri Abdülhamit'i aşırı merkeziyetçi bir yönetim tesis etmeye sevk etmiştir. II. Abdülhamit'i istediği gibi yöneteceğini düşünen Mithat Paşa, sadrazamlığı elde etmiş, ancak devletin önemli makamlarına istediği tayin ve azilleri yaptırılmayınca padişaha tepki göstermiş, ardından sürgüne gönderilmiş ve yerine Ethem Paşa tayin edilmiştir (Shaw-Shaw 1982: 226; Lewis 2000: 164). Padişah, Anayasanın kendisine tanıdığı Meclisi feshetme yetkisini kullanarak Meclisi kapatmış ve Kanun-i Esasi'yi de yürürlükten kaldırmıştır (Akarlı: 256-257).

Devletin karşı karşıya kaldığı dâhilî ve hârici sorunlar sebebiyle baş gösteren isyanlar sonucu devletin parçalanma tehlikesi içinde olması, II. Abdülhamit'i merkeziyetçi politika takip etmeye zorlamıştır. Devletin mülkî, askerî, idarî, malî, ilmî vs. meseleleriyle yakından ilgilenmeye sevk etmiş, özellikle önemli makamlara tayini bizzat kendisi yapmıştır. Bununla pasifize edilen Babıâli, sembolik bir hale getirilmiştir. Böylece padişah devletin

bütün mesâilini kendi uhdesinde toplamıştır (Tahsin Paşa 1990: 31-32). Kendine yakın isimlerden tayin ettiği danışmanlardan hususî bir komisyon oluşturmuş, devletin sorunları bu komisyonlarda müzakere edilmiştir. Bu komisyonlar bu çalışmayla alternatif bir hükümet gibi faaliyet göstermeye başlamıştır (Çetinsaya 1999: 56).

II. Abdülhamit devletin durumu ve hal çaresi için devlet adamlarından görüş ve tekliflerini talep etmiş, yayınladığı muhtıra-i hümayun ile de devlet adamları ve valilerden bu konuda lâyhalar hazırlamalarını istemiştir (Oğuz 2007: 40). “Bu istek doğrultusunda ülkenin her tarafından hükümet merkezine lâyhalar gönderilmeye başlanmıştır. Ayrıca ortaya çıkan sorunları çözmek ve uygulamaları denetlemek amacıyla arada bir denetleme kurulları oluşturulmuş, bu kurullardan da raporlar alınmıştır.” (Çadircı 1992: 414)

II. Abdülhamit önceki dönemlerde önem verilmeyen merkezden uzak vilayetlerin iktisadî, malî ve idarî açıdan gelişimi için çalışmalar başlatmıştır. Başta Basra olmak üzere Irak ve çevresine İngilizlerin nüfuz etmeye başlaması, bölgeye daha fazla eğilim gösterilmesine sebep olmuştur. Zira Kuzey Irak'ta petrol kaynaklarının varlığının keşfedilmesi, Avrupalı sermayedarların bölgeye daha fazla ilgi duymaya başlamalarına yol açmıştır. Almanya ile 1890'larda sıcak münasebetler kurulmuş, Bağdat demiryolu projesi ile Irak bölgesinin uluslararası rekabete açılmasına çalışılmıştır (Kurşun 1998: 5-6). II. Abdülhamit Irak ve Arabistan coğrafyasında İngilizlerin etkinliğini geçici de olsa durdurmak için denge politikası takip etmiştir (Deringil 1985: 98-99).

II. Abdülhamit, Irak bölgesinin önemini haiz olarak, demir yolunun yanı sıra, aşiretlerin iskânı, ziraî gelişme ve sulama, nehir ulaşımı, idarî ve askerî meselelerde geniş bir ıslahat faaliyetleri başlatmıştır. Bu problemlerin ortadan kaldırılmasıyla bölgenin her açıdan büyük bir kalkınma içine gireceği düşünülmekteydi. Bunda önemli adımlar atılmış, ancak malî ve idarî sorunlar ile aşiretlerin bitmek tükenmez isyanları sonucu bu meseleler sonuçsuz kalmıştır (Çetinsaya 1999: 93-94). II. Abdülhamit, bölgenin kalkınması için valilerden, idarecilerden raporlar istemiştir. Bu raporlar arasında Müşir Namık Paşa lâyihası da yer almaktadır. Hazırlamış olduğumuz bu çalışmada Müşir Namık Paşa lâyihasının bir değerlendirilmesi yapılmaya çalışılmıştır.

MÜŞİR NAMIK PAŞA LÂYİHASI

Müşir Namık Paşa tarafından hazırlanarak padişah hazretlerine arz edilen, Rumi 26 Mayıs 1309, Miladi 7 Haziran 1893 tarihli ıslahat lâyihası (B.O.A., Y.E.E., 12/8, 29 Z 1296), genel olarak Arabistan yarımadası ve

özelde ise Irak ve Bağdat'ın içerisinde bulunduğu askerî, siyasî, sosyal ve iktisadî sorunlar ve bu sorunların kaynağına dair genel bilgiler ve çözüm önerileri içermektedir.

Namık paşa lâyihasının giriş kısmında, Irak'ın içerisinde bulunduğu durumdan kurtarılması için önerdiği, iyi yetiştirilmiş, şu anki durum ve gelişmeler hakkında bilgi sahibi olan, son derece tecrübeli, kudretli ve tam yetkili dört kişiden oluşan bir ıslahat heyeti yerine, bu işe sadece Ömer Paşa'nın görevlendirilmesini eleştirmektedir. Zira Namık Paşa, böyle önemli ve çok kapsamlı bir ıslahat işinin sadece güçlü ve kudretli olması hasebiyle bir kişiye verilmesini doğru bulmamaktadır. Ayrıca Ömer Paşa'ya, ne yapılması planlanan ıslahat çalışmaları hakkında bir bilgi ve program ve ne de paşanın yanına durumu istişare edebileceği, bölge hakkında bilgi sahibi bir heyet verilmiştir. Ömer Paşa sadece güç ve kudretine güvenilerek bölgeye gönderilmiştir.

Oysa Namık Paşa söz konusu bölgede, bilhassa Irak'ın içerisinde, yerleşik ve göçmen olmak üzere iki nevi halkın olduğunu, gaspçıların, zorbaların ve hatta devlet malını dahi yağmalamaktan geri durmayan grupların varlığından söz ederek, buna mukabil söz konusu bölgede, ne güvenilebilecek bir Osmanlı memuru ve ne de bir askerî birliğin olduğunu ifade etmektedir. Hatta Musul ve Kerkük'teki on ikinci tümen askerlerinin tamamen askerî nizam ve edepten çıkmış olarak, kahvehanelerde yerli halk ile ve kimisi askerî kıyafetleri ve hatta kimisi de iç donları ile kumar oynamakta olduklarını ifade ederek bölgenin içinde bulunduğu sıkıntıları dile getirmektedir. Aynı şekilde mülkî, idarî ve hukukî alanlarda da bozulmaların olduğuna dikkat çeken Namık Paşa, söz konusu alanlarda görevli memurların rüşvet (Düzbakar 2009: 55-84) almak gibi kötü yol tuttıklarını ve dolayısıyla bu durumun halkın güvenliğini sıkıntıya soktuğunu ifade etmektedir.

Tüm bu sorunların ortadan kaldırılabilmesi için evvela askeri nizamsızlığın giderilmesi gerektiğini belirten Namık Paşa, bilhassa Musul'da bulunan askeri birliklerin temel ihtiyaçlarının tamamen giderilmesi, harap olmuş piyade ve süvari kışlalarının yeniden tamir edilmesi ve askerlerin geçmiş maaşları da dahil tüm maaşlarının düzenli bir şekilde ödenmesini önermektedir. Bunların yapılabilmesi için de bir an evvel harekete geçilerek ciddi bir ıslahat çalışmasının başlatılması tavsiyesinde bulunmaktadır.

Bölgede görevli Irak asıllı memurların devletin zararına olan tutumlarına da değinen Namık Paşa, Irak asıllı memurların yapılması planlanan ıslahatlara her zaman karşı çıkmış olduklarını dile getirerek, bu bozukluklardan çıkar sağlayan bazı menfaatperest kesimlerin bu durumun devamından yana olduklarını ve dolayısıyla da bu gibi kimselerin, gerek yapılmaya çalışılan ıslahatlara ve gerekse ıslahatçılara zorluklar çıkarmakta

olduklarını ve bu gibi girişimlerin neticesiz kalmasını sağladıklarını belirtmektedir. Ömer Paşa'nın başarısız olmasının temelinde de bunun etken olduğuna dikkat çeken Namık Paşa, söz konusu zatın bölgeye yalnız gönderilmesi, devlet ricalinin bölgeyle alakalı bir ön hazırlık çalışması ve bir program belirlememesini de başarısızlığın diğer önemli sebepleri olarak görmektedir.

Namık Paşa lâyihasının ilerleyen sayfalarında bölgedeki yeni gelişmelere ve bunlardan duyduğu endişelere yer vermektedir. Örneğin, daha önceleri Osmanlı kuvvetlerinden çekinen asi ve zorba tayfasının artık birer derviş kıyafeti giyerek fesat ve isyanlarına devam ettiklerine dikkat çekmektedir. Yine İran sınırında cereyan eden ve İngiltere'nin örgütlediği faaliyetleri dile getiren müellif, pek çok Hintli ve Afganlının İngilizler tarafından örgütlenip, üzerlerine derviş kıyafeti giydirilerek Irak ve Bağdat'ın en gözde bölgelerine grup grup gönderildiklerini ifade etmektedir. Özellikle Hıristiyanlara ve aşiret fertlerine Bombay'da yaptırılan ve üzerinde İngilizce "piyade askeri" yazan yerli halkın kıyafetine benzer kıyafetler giydirildiklerini, Hintli ve Mecusi çocukların İngiliz okullarında Hıristiyan olarak yetiştirilip Hindistan askeri rütbesi verilip konsolosluklarda veya derviş kıyafetiyle Kadiri dergâhına yakın bölgelerdeki evlerde yerleştirildiklerini belirtmektedir.

Namık Paşa, yakın zamanda bölgede artan İngiliz hareketliliğine dikkat çekerek, İngiliz memurların birinin gidip birinin geldiğini, bunların hem Musul Vilayeti, Van ve Erzurum dolaylarında dolaşarak bilgi topladıklarını ve bu bilgileri kayıt altına alarak yaydıkları fesatla ilgili gelişmeleri İngiltere'nin Hindistan valisine naklettiklerini ve hem de Basra Körfezi ve Fırat Vadisi'nde bulunan Arap çocuklarına İngilizce öğrettiklerini belirtmektedir. Müellif bu hususta bölgedeki Osmanlı memurlarını eleştirerek, İngilizlerin bu denli cüretkâr faaliyetlerini, bizim vali ve memurlarımızın ne denli büyük bir gaflet içerisinde olduklarının delili olarak değerlendirmektedir.

Müellif lâyihasında, bölgedeki Kadiri dergâhı ve bu dergâhın bölge halkı üzerindeki etkisi ve bölge halkının bu dergâha ve şeyhlerine olan saygı ve bağlılığına da yer vermektedir. Bölge halkının zengin-fakir herkesin bu dergâha aşırı bir bağlılığı olduğunu ifade eden müellif, çok fakir olup bir akçesi dahi olmayanların sokak sokak dilenerek elde ettikleri hâsılatı sabah-akşam dergâha gelerek takdim ettiklerini ve bu dergâhta görevli şeyh, şeyh nakibi, şeyh oğlu, torunu veya hısım-akrabası kim olursa olsun emir ve istekleri -idam bile olsa- "pirin emridir" diyerek koşulsuz uygulandığını belirtmektedir.

Burada müellifin üzerinde önemle durduğu bir diğer nokta, bu dergâhın ve bu dergâha bağlı olan halkın İngilizler tarafından nasıl

kullanıldığı meselesidir. Daha önceleri Fârisi ve Arabî harflerle yazılıp Hindistan'da bastırılmış olan Behçet'ül-Esrâr ve sonradan şeyh nakibi Seyyid Süleyman Efendi'nin ölmüş olan büyük oğlu Seyyid Mustafa'nın adıyla yazılmış olan el-Üssü'l-bâhir isimli risale ki, bu risale "Günümüzde Yeni Kadirilik" adıyla ve İngiliz memurların büyük çabalarıyla yayılmıştır. Bu yeni risale gereğince, şeyh nakibinin, evladının ve kardeşlerinin Allah makamında bulduklarına inanmak, onlara daima dua etmek, onları pir olarak kabul edip saygı ve hürmette kusur etmemek gerekmektedir. Ayrıca İslam dininin usul ve kaidelerine karşı olan cahil Hindistan, Afganistan, Arabistan ve diğer seyyar kabilelere İslam dininin emirlerini neşretmek ve onlara öğretmek İngiliz devletinin gözetimi altında olacaktır.

Müellifin değindiği bir diğer önemli mesele de bölgedeki İngiliz destekli Şii propagandasıdır.

Şöyle ki; İranlıların Kerbela, Nəcəf, Samara, Kazımiye ve Bağdat içerisinde kurdukları Şii medreselerindeki Şii talebe sayısının arttırılmasıyla ve bu talebeler aracılığıyla çadırlarda yaşayan bütün aşiret ve kabilelerle temas kurulacaktır. İran ve diğer bölgelerle birlikte özellikle Hindistan Şii'lerinden gelen bütün paraların, Kadiri dergahı şeyhi, onun nakibi, oğlu veya bizzat İngiltere'nin Bağdat konsolosu aracılığıyla söz konusu propagandacı talebelere ulaştırılması ve onların da ellerine verilen emir gereği, bölgedeki tüm yerleşik ve seyyar aşiret ve kabileleri gezerek onları Şiiliğe davet etmeleri istenmektedir. Bunun sağlanması halinde bütün kabile ve aşiretler Osmanlı Devleti ile en azından mezhepsel olarak düşman hale gelecektir.

Müellif, İngiltere'nin bölgedeki bu faaliyetlerine rağmen Osmanlı memurlarının bu gelişmelerden bihaber olduğunu ifade ederek, Osmanlı memurlarının vakitlerini zevk, sefa, eğlence ve servetlerini arttırabilme çabaları ile geçirdiklerini, sadece Sünnî mezhebe tabi olan ve Sünnî halkın nazarında itibarı olan şeyh ve onun hısım-akrabalarına nasihat, hak yol telkini ve ufak-tefek hediyeler sunmakta olduklarını, bunun dışındaki tüm faaliyetlerinin bölge halkının Osmanlıdan soğumasına sebep olduğunu belirtmektedir.

Müellif, bölgede cereyan eden diğer bazı sıkıntılara da değinerek, Şammar ve Anze aşiretleri arasındaki husumetin vali paşanın bilgileri ve tertibi ile cereyan ettiğini ve bu aşiretlerden at ve kısrak alındığını, ayrıca Nəcəf'in Eşraf kazasında kaymakam ve memurların bilgisi olduğu halde, Şii'ler tarafından barut imal edilerek bu barutun Şii aşiretlere dağıtıldığını, bunu öğrenip orduya haber veren sadık memurların da bizzat vali tarafından ağır hakaretlere maruz bırakılarak, başka yerlere sürgün ile tehdit edildiklerini belirtmektedir. Benzer şekilde Süleymaniye dahilinde zorbalık çıkararak ve kendilerine Zenci Seyyidler adını veren bir gurubun yerli halka

savaşçılardan daha fazla zulüm yaptığını ve ayrıca Bağdat'ta bulunan ve Şeyh Kapısı adıyla bilinen Kadirî dergahının İngiliz politika merkezi haline geldiğini belirtmektedir. Müellif bölgede cereyan eden tüm bu gelişmelere karşılık İstanbul'daki bazı devlet adamlarının bölgedeki vali ve diğer pek çok adli ve mülki memurun, askerlerin başka yerlere naklini tavsiye etmelerini saflık olarak nitelemektedir. Yine İngiltere'nin İsfahan Valisi ile yaptığı gizli antlaşmanın da bölge için önemli neticeler doğuracağını dile getirerek, bu gelişmenin de Osmanlı memurlarının gözüne inen gaflet perdesi yüzünden gözden kaçırıldığını belirtmektedir.

Müellif, İngiltere'nin Mısır işgaline de değinerek bu işgalin, gerek Osmanlı hukukuna ve gerekse devletlerarası hukuka aykırı bir işgal olduğunu ve İngiltere'nin meşru olmayan gerekçelere dayanarak oraya önce geçici adıyla sonradan da tamamen yerleştiğini belirtmektedir. İngiltere'nin bu haksız işgaline, bölge halkını ve Osmanlı Devleti'ni hiçe saymasına ve Mısır'ın tüm topraklarına el koymasına rağmen, bu işgalin Berlin Antlaşmasına aykırı olduğunu belirtilerek karşı konulmaması, bölge halkının fikriyatında Osmanlı aleyhine düşüncelerin güç kazanmasına yol açacağını ifade etmektedir.

Müellif, İngiltere'nin Bahr-i Süveys'ten başlayarak, Aden, Bahr-i Muhit, Bahr-i Hind ve Basra Körfezi sahillerinde hiç ara vermeden harp gemileri gezdirmekte olduğunu ifade ederek, bu gemiler aracılığıyla bölge halkına zararlı bilgiler içeren kitaplar, ateşli silahlar ve bölgenin önde gelen şeyhlerine değerli hediyeler vermek suretiyle onları gaflete düşürdüğünü belirtmektedir. Bunlara ilaveten İngiliz memurların, söz konusu bölgedeki tüm tekke ve zaviyelerde para gücüyle yanlarına çektikleri nüfuzlu şeyh ve dervişler vasıtasıyla, Osmanlı Devleti'nin bölgede hayata geçirmeye çalıştığı ıslahatlara ve siyasi tedbirlere de engel olmaya çalıştığını ve bunda da başarılı olduklarını ancak buna mukabil, bölgede ne bir sadık Osmanlı memuru ve ne de karşıdaki güç ile muhatap olabilecek bir Osmanlı askeri varlığının olmadığını dile getirmektedir. Müellif, II. Mahmud Han zamanında ve merhum Ali Rıza Paşa'nın memuriyetleri döneminde Irak için daima silâh altında tutulan kırk bin düzenli, düzensiz ve aşiret birliklerinden müteşekkil bir ordunun olduğunu, ancak şu anki durumun bu noktada geçmişle kıyaslanamayacak bir halde olduğunu ifade etmektedir. Bu durumun bölgedeki gerek cahil ve gerek medeni halkın dikkatinden kaçmadığını belirten müellif, bölge halkının artık Osmanlı'dan ümidini keserek kendi başının derdine düştüğünü, kimisinin İran'a yönelip onlara muhabbet besleyerek fikir birliği yaptığını, kimisinin de –dervişler ve nakibler gibi- menfaatleri gereği ve ister istemez İngiliz politikalarına hizmet ve bağlılık etmeye başladığını belirtmektedir.

Bu noktada bazı aşiret, kabile, zorba ve fesatçıların devletin içinde bulunduğu bu durumdan istifade ederek onu iyice güçsüz bırakma ve yok etme sevdasına kapılarak, İslam dininin hilafına olmasına rağmen, ne kendileri, oğulları ve hısım-akrabalarını ve ne de akrabalarının akrabalarını hatta onların hizmetçilerini dahi askerlik hizmetine göndermemeye çalışmaktadırlar. Müellif, Osmanlı Devleti'nin bölgedeki otoritesinin ne seviyelere gerilediğini ortaya koymak adına bu durumdan daha da kötü bir başka gelişmeyi ortaya koymaktadır. Bölgede hala kayıt altına alınmamış ve vergilendirilmemiş binlerce kişi her hangi bir soruşturma ve kovuşturmayla tabi tutulmadan ellerini kollarını sallayarak vilayet içerisinde dolaşmaktadır. Şayet yolları bir köy, kasaba veya mezraya düşerse oradaki halkı yağmalayarak "siz de bizim gibi seyyar gezin de asker vermeyin" diyerek zulüm etmektedir.

Müşir Namık Paşa lâyihasının büyük bir kısmını, Irak başta olmak üzere Arabistan yarımadası ve bölgenin geri kalanında bulunduğu durumun ve bölge üzerinde İngiltere'nin oynadığı oyunlar ve çevirdiği dolapların ve bölgede görevli Osmanlı memurlarının tutum ve davranışlarının izahına ayırmıştır. Müellif lâyihasının son sayfalarında ise devlete olan sadakati üzerine yemin ettikten ve Irak'ın bu haliyle daha fazla elde tutulamayacağı uyarısında bulunduktan sonra, bölgeye dair önceki sayfalarda ortaya koyduğu sorunların çözümüyle alakalı önerilerde bulunmaktadır.

Namık Paşa bölgedeki sorunların giderilmesi adına ileri süreceği çözüm önerilerini sıralarken ilk önce kendine yöneltilecek tüm eleştiri ve kınamalara rağmen, bu önerilerin madde madde ve büyük bir ciddiyetle hayata geçirilmesi gerekliliğine vurgu yapmaktadır. Söz konusu çözüm önerilerinin uygulanabilmesi için gayet zeki, tecrübeli, anlayışlı, devlete sadık ve tam yetkili dört kişiden oluşan bir ıslahat ve icraat heyetinin acilen bölgeye gönderilmesini ilk şart olarak ileri sürmektedir.

Müellif daha sonra, ziraat yapmaya elverişli bölgelerdeki dağların ve tepelerin arasına örülecek bentlerle bölgenin sulama ihtiyacını giderecek su havzalarının yapılmasını ve söz konusu ıslahat heyetinin bu konuya ehemmiyetle alaka göstermesini önermektedir. Buna benzer şekilde, Fırat ve Dicle nehirlerinin kolları üzerinde bulunan ve bakımsızlık dolayısıyla bataklığa veya kamışlığa dönmüş, zorba ve fesatçılara da yataklık eden yerlerin yeniden ziraata kazandırılması gerektiğini belirtmektedir. Bunun nasıl yapılacağı konusunda ise, söz konusu nehir yataklarının temizlenmesi için bir temizlik programının belirlenmesini ve bu program çerçevesinde büyük tarak gemileri ile nehir yataklarının yukarıdan aşağı doğru yani suyun akımına göre temizlenip tarıma ve yük taşımacılığına açılması önerisinde bulunmaktadır.

Müellif, bu konuya özel bir ehemmiyet verilmesi gerektiğini belirtmektedir. Zira bu yatakların temizlenmesi hem ziraat ve hem de gemi ticareti için büyük bir hizmet olacağı gibi, bundan sonra yapılacak ıslahat çalışmaları için de gelir kaynağı olacaktır. Ayrıca bu nehirlerde, Basra Körfezi, Şatt ve Fırat'ta gemi seyahat ve ticaretini sağlamak için uygun bir yere, güvenli ve korunaklı bir tersane yapılmasına ıslahat heyetinin özen göstermesi ve çaba harcaması gerekliliğini ifade etmektedir.

Müellifin ıslahat önerilerinden bir diğeri de bütün Irak dahilindeki araba ve tramvay ile yolculuk yapılabilecek, gezip dolaşılabilir ticaret ve posta yolu gibi yol ve köprülerin derhal tamiri ve bu gibi yollara yeniden işlerlik kazandırılmasının sağlanması yönündedir. Bu yolların tamir edilmesi ile bölgede itaatın yeniden tesis edilebileceğini, toprak, mal ve can güvenliğinin bu yolla sağlanmasına bağlı olarak da, göçebeliliğin önüne geçilebilmesi için yerleşik hayata bir nevi teşvik sağlanmış olacağını bildirmektedir. Müellif ıslahat heyetinin bu işe girişmesini farz olarak nitelendirmekte olup, söz konusu heyetin Irak'a varır varmaz evvela bu işe el atması gerektiğini ve başarılı olabilmek için de tüm vilayet memurlarının sorumluluk altına alınmasını önermektedir.

Müellif, Fırat kenarından Şam'a uzanan, Kerbela ve Taif'ten Medine ve Mekke'ye kadar uzanan eski yolların derhal tamirine girişilmesi gerektiğini belirterek, ayrıca bu yolların kenarında bulunan kapanmış veya tahrip edilmiş su kuyularının da yeniden açılmasını ve her su kuyusunun yakınına ve bu yollar boyunca karakollar veya menzilhaneler kurularak hem su kuyularının hem de yolların güvenliğinin sağlanması gerektiği önerisinde bulunmaktadır. Yine bu yollar boyunca var olan ancak harabe haline gelmiş eski binaların da tamiri ve içlerine muhafızların yerleştirilmesinin yolların güvenliğini sağlamak açısından önemli olduğuna dikkat çekmektedir.

Müellif, bu yolların tamir edilmesiyle birlikte Arap yarımadasının ortasından geçecek güvenli bir yolun elde edilmiş olacağına dikkat çekerek, bu bağlantı yollarının güzergâhındaki bazı yerleşim yerlerine özellikle Bağdat ile Medine arasında bulunan Kasım bölgesine- bir vilayet ve birkaç sancağın bile kurulabileceğini ve bu sayede buralarda hem askeri hem de idari otoritenin sağlanmış olacağı önerisinde bulunmaktadır.

Namık Paşa, özellikle Necd'de bir mutasarrıflık tesis edilmesi gerektiğini bu sayede buralarda da idari denetim ve dolayısıyla devlet gözetiminin sağlanmış olacağını belirtmektedir. Ancak bunun yapılabilmesi için ve buralardaki askerî birliklerin bir düzene sokulabilmesi için buraya, dindar, beş vakit namazlı, sarhoş ve sapkın tayfasından olmayan, Devlet-i Aliyye'nin gücüne güç ve saygınlığına saygınlık katacak nitelikte ve bölge için gerekli asker-zaptiye ve memurun bölgeye tayin edilmesini gerekli görmektedir. Bu noktada da ıslahat heyetine büyük bir sorumluluk

düştüğünü belirterek bilhassa Süleymaniye ve Kürdistan bölgelerinde devlet güvencesinden çıkmış Müslüman ve Hıristiyan halk ile beraber, fesatçıların ve haydutların merkezi durumuna gelmiş tekkelerin ve manastırların da dikkatlice ele alınması gerektiğini ve buralardaki asilerin derhal uzaklaştırılmalarının önemine dikkat çekmektedir.

Bu tekke ve zaviyelerin tekrar eski misyonlarına kavuşturulması için buralarda kayıtların tutulması, gelir-giderlerinin kontrol altına alınması ve buraların ehil kimselere teslim edilmesi önerisinde bulunan müellif, bunu içinde buralara İslam esas ve usullerine vakıf şeyh ve dervişlerin yerleştirilmesi gerektiğini belirtmektedir. Bölgedeki askerlik sorunuyla alakalı olarak da müellif, şeyh, derviş, nakib, şeyh oğlu, derviş oğlu veya kim olursa olsun niteliğine bakılmaksızın askerî nizamın bir gereği olarak herkesin bu göreve yani askerlik hizmetine alınması gerektiği önerisinde bulunmaktadır.

Müellifin önemle üzerinde durduğu ve dikkat çektiği bir diğer mesele de, söz konusu bölgenin önde gelen kabile ve aşiret reisleri ile beraber, Diyarbakir, Bağdat, Musul, Basra ve Şehr-i Zor gibi büyük şehir ve kasabalardaki eski veya yeni ayanların, eşraf ve diğer saygın kimselerin devlet için yaptıkları hizmetlerin karşılıksız bırakılmaması ve bu kişilerin mükafatlandırılmaları meselesidir. Bunun Devlet-i Aliyye'nin şanına yakışır bir davranış olacağını belirten müellif, bu gibi kimselere mülki, idari ve askeri bir takım rütbe ve payelerin verilmesinin bölgenin yönetiminde bir takım kolaylıklar sağlayacağını dile getirmektedir.

Müellif, bölgenin ıslahı ile ilgili çalışmalar için gerekli maddi kaynağın miktarı veya nasıl sağlanacağı meselesinde ise, her duruma karşı ıslahat heyetinin kasasında yeterli miktarda bir meblağın bulunması gerektiğine dikkat çekerek, bu meblağın ilk başta iki yüz elli bin lira olduğunu ve bunun yetmemesi durumunda ise yapılan ıslahat çalışmalarından elde edilecek gelirin tamamının da bu heyetin kasasına ve tasarrufuna bırakılması gerektiğini belirtmektedir. Fakat ıslahattan gelir elde edilinceye kadar Irak topraklarından elde edilecek diğer gelirlere -daha sonra ödenmesi şartı ile- el konulması gerektiği önerisinde bulunmaktadır. Böyle büyük bir ıslahat çalışması için bir-iki milyon liranın gözden çıkarılması gerektiğini, ancak bu önemli miktarın sarfiyatı hususunda elbette itirazların olabileceğine değinen müellif, ancak bu işin sonunda, hem seyyar aşiret ve kabilelerin yerleşik hayata geçirilebileceğini ve hem de bir senenin sonunda elde edilecek gelirin söz konusu sarfiyatın en az iki, hatta üç ve belki dört misli olacağını ifade etmektedir. Dolayısıyla bu konuda bir endişenin yersiz olduğunu ifade eden müellif, velev ki hazinede iki yüz elli bin liranın olmadığını düşünürsek, o halde de yüzde altı-yedi'ye varan iç borçlanma faizi yoluyla bu miktarın temin edilebileceğini ve sene sonunda da rahatlıkla

geri ödenebileceğini belirtmektedir. Ayrıca ıslahat çalışmalarından elde edilen gelirden ıslahat heyetinin maaşları ve giderleri düşüldükten sonra geriye kalan miktarın tamamının maliye hazinesi ve hazine-i has arasında eşit olarak paylaşılabilceğini ifade etmektedir.

Namık Paşa lâyihasının sonunda, lâyihasında ileri sürdüğü ıslahat önerilerine karşı “bunları söylemek kolay, yapmak marifettir” şeklinde pek çok itiraz ve eleştirilerin geleceğini bildiğini, ancak bu itirazlara rağmen kendinin bizzat bu lâyihada söylediklerini icra edebilmeyi çok arzuladığı, fakat yaşlılığı nedeniyle buna muvaffak olamayacağını belirterek, emir buyrulması halinde ıslahat heyetine fikir ve tecrübeleriyle yol göstermek şeklinde hizmet edebileceğini dile getirerek lâyihasını sonlandırmaktadır.

SONUÇ

Devlet ve toplum hayatı hakkında meydana gelen bir takım aksaklıklar ve bu aksaklıklara karşı alınacak tedbirleri ihtiva eden lâyiha yazma geleneği Türk tarihinde oldukça eskidir. Yusuf Has Hacib tarafından kaleme alınan “Kutadgu Bilig” ile Nizamülmülk’ün “Siyasetname” adlı eserleri bunların ilk örneklerini oluşturmaktadır.

İncelediğimiz lâyiha II. Abdülhamid’e sunulan pek çok lâyihadan yalnızca birisidir. Osmanlı Devleti’nin belki de en karışık döneminde tahta çıkmasından dolayı bu kadar çok sayıda lâyiha hükümdara sunulmuştur. İçeride ve dışarıda pek çok sorunla uğraşmak zorunda kalan II. Abdülhamid devleti ayakta tutabilmek için kendisine sunulan lâyihalardaki önerileri imkânlar dâhilinde dikkate almıştır.

Kuzey Irak’ta petrol kaynaklarının varlığının keşfedilmesi sonrasında başta İngilizler olmak üzere Batılı devletlerin Irak’a duyduğu ilgi artmıştır. Müşir Namık Paşa tarafından kaleme alınan lâyihada Irak bölgesindeki başboşluk Kadirilerin faaliyetlerinden bölgede görevlendirilen devlet memurlarının karıştıkları rüşvet olaylarına varıncaya kadar idarî, askerî, eğitim, maliye, zirâî, ulaşım, dinî gibi birçok alanda ele alarak tavsiyelerde bulunulmuştur. Tavsiyelerini yaparken alınacak tedbirlerin uygulamadaki zorluklarını ve bölgede yaşayan halkın devlete olan bağlılıklarını artırmak için yapılması gerekenleri de belirtmiştir.

MÜŞİR NAMIK PAŞA LÂYİHASI METNİ

[s. 1] Huzûr-i Hakâyık-ı Nuşûr-ı Hazret-i Hilâfet-penâhiye Irak’ın ale’l-umûm Bağdad Vilâyeti’nin ale’l-husûs ibkâ’ât-ı istilâ-kârâne-i ecânibe merkez ifsâdât-ı ahlâk-ı ahâli-i bedevî ve medenî olmuş olduğu mukaddemâ ma’a harita takdîm kılınan lâyiha-i umûmiye-i abdânemde gösterildiğinden

bir dereceye kadar nezd-i dekâyık-ı vefd mülük-ânelerinde ma'lûm ve musaddak buyrulmuş ve ıslâhât-ı icâbiyesine irâde-i hakâyık âde cihânânileri şeref-sudûr buyrulmuş ise de bu işin müzâkere ve fi'liyyâtına me'mûr buyrulan bendegânın lâyiha-i mezkûre münderecâtının mübâlağaya hamliyle arz olunan ve asl ruh madde-i ıslâhiye olan mükemmel ve hal ve zamana vâkıf mücerribü'd-dirâyeye hâ'iz me'zûniyet-i kâmile zevât-ı erba'adan mürekkeb bir hey'et-i ıslâhiye makâmına yalnız Ömer Paşa'ya i'tâ olunan mikyâs-ı nâkıs ile ya'ni Avrupalının program ta'bir itdikleri ve iş bu kıt'a-i cesîmede devletçe icrâ buyrulması taht-ı elzemiyette bulunan mevâdd-ı esâsiyenin cümlesini ale'l-infirâd ta'dâd ider bir karar defter ve cedveli şâmil ta'limât virilmeyerek başı boş muayyensizliği ya'ni rûfek'âtımıza kendüsünden daha ziyâde vâkıf-ı ahvâl istişâre idecek zevât bulunmaksızın ve ne işliyeceğinin ber-vech-i ma'rûz programı eline virilmeksizin yalnız dirâyetine muhavvel surette çıkarılması ve ale'l-husûs Irak kıt'ası ahalisinin arasında takarrür ve tagallüble emvâl-i mîriyeyi ekl ve yağmaya alışmış birçok müfsidînin arasında mülkiyye ve askeriyyeden dilhâh âli dairesinde hizmet ve mu'âvenet idecek adamların bulunmamasından emniyet idebilecek bendegân devlete müsâdif olamamasıyla beraber Musul'da ve Kerkük'te bulunan ya'ni on ikinci fırkada olan zâbitânın terbiye-i --- (okunmuyor) askeriyyelerini gâib ederek fesâd-ı ahlâk istilâ eylemiş olub kahvehanelerde âhâd nâs ile elbise-i askeriyyeleriyle ve bazıları da iç don ile tavla ve kumar --- (okunmuyor) meşgul olduklarını görmesiyle evvel emirde cihet-i askeriyyede olan şu nizâmsızlık ve itâ'atsızlık hallerini hüsn-i hâle tahvile bedâ' ve mübâşeret idüp ordunun idâre-i dâhiliyesine dokunacak mübâyâ'ât-ı askeriyyeye teşebbüsle Musul'da bulunan asâkir-i şâhânelerini oldukça giydürüb müterâkim ma'âşlarını dahi tahsîl itirdiği mebâliğden tesviyesiyle beraber on bin lira ile meydana gelemeyecek harab olmuş olan piyâde ve süvâri kışla-i hümâyûnlarını müceddeden ta'mîr itdirilişi bir derece-i rekâbet-karîde fırka-i mezkûre ümerâ ve zâbitânının hasâdet ve fesâdetlerini mucib olduğu gibi mülkiyye ve adliye me'mûrlarının envâ'-i sû-i ahvâllerine ve irtikâbât-ı adîdeleriyle beraber zâlimân vâka'alarından halkın emniyeti münselib olmuş olduğunu gördüğünden bunda akıl erebildiği kadar ma' şiddet ıslâhına başlaması ve şümâr-ı urbânın vergüsü olan seksen bin guruş toplamak bahanesiyle Bağdad Vilâyeti'nin Musul Vilâyeti dâhiline göndermiş olduğu tabur ağası Muhlis Efendi ile Zıbık Oğlu Abdullah Çelebi'nin iki bin lira ve birçok at kısarak aldıklarını Ömer Paşa'nın haber almasıyla bunların hesabına bakmak üzere Bağdad Vâlisi devletlü Hacı Hasan Paşa hazretlerinden bâ-telgraf taleb eylemesi ve müşârün-ileyh vâli paşa hazretlerinin bunları göndermek işine elvirmeyeceğinden anlar tarafından tevehhüs olunarak ve bâ-husûs Bağdad nakîbi semâhatlü Seyyid Süleyman Efendi ve birâderi Seyyid Abdurrahman ve Ahmed ve Derviş ve daha sâir ta'allükâtlarının

Bağdad Vilâyeti dâhilinde icrâ ide geldikleri mezâlimin her taraf zulm ve deyrigani bî-gânî (?) taraflarından kendüsüne arzuhâllerin gönderildiği ve bir taraftan gönderilmekde bulunması bütün bütüne vâli-i müşârün-ileyh hazretlerinin merakına dokunmuş olması hem tabur ağasıyla Abdullah Zıbık'ın gönderilmemesine ve hem de Ömer Paşa'nın bu taraflara gelememesine ilâc aramaları ve bu husûsda Musul vâli-i cedîd ve nâib ve sâire ile mektûbî-i sâbık Süleyman Faik Efendi ile [s. 2] nakîb tarafından dahi Yezidîlerin Hazret-i Şeyh Abdulkadir'e ve kadirî dergâhına muhabbetleri vardır anlara dokunmak dergâhlarına dokunmak gibidir me'âlînde birçok türrehâtın Musul ve Kerkük ve Süleymaniye dervişleri vâsıtalarıyla Ömer Paşa aleyhinde teşkîl-i cem'iyet iftiraiye olmuş olmasına sebab-i müstakîl yalnız çıkarılmış olmasıdır çünkü beyân olunan me'mûrîn ve müteferride-i Irakiye buralarca devlet-i âliyyenin ıslâhât idememiş ve böyle harabiyet üzere bulunmak menâfi'-i mahsûsalarından bulunması marzî ve matlûbları olduğundan iş bu menâfi'lerine muhâlif gördüklerini ellerinden geldiği mertebe-i mahv ve izâlesine yek-cihet ve yek-efkâr bulunmuşlardır Binâen aleyh Ömer Paşa ol suretle yalnız gönderilmesi gibi yarım mikyâsı sıhhat-ı tatbikâtı intâc idemediğinden ashâb-ı ağrâzı veya husûsî mütegalibîn-i mahalliyye ile menâfi' zâtîyyelerini devletin sû-i idâresinde arayan me'mûrînün bî-çâre Ömer Paşa'nın sâdık-âne icrâ eylemek istediği ıslâhâtını sû-i tefsîre uğratmış olanlar bilmeyerek ve yahut bilerek düşman-ı hârici ve dâhiliyi teşcî'a güzel hizmet eylemişlerdir bunun da asıl sebebi ber-vech-i bâlâ bu işin müzâkeresine me'mûr buyurulmuş olan zevât Irak ve Kıt'a-i Arabiyye'nin düçâr olmuş olduğu illet-i müzminenin derecâtını mîzân-ı tedkîk ve tahkîkât ile müvâzeneye adem-i ma'lûmâtı mâni' olmuş olduğu ve bir de ceda mecd ve valid-i macid Hilâfet-penâhileri sayelerinde tahsîl itdirilmiş san'at-ı vezâret-i siyâsiyye ve şer'iyye ve fen tabâbet-i mülkiyye ve askeriyyenin kıt'a-i mezkûre hakkında ku(l)larına keşf ve mu'âyene itdirdiği teşhîsât ilel mülkiyye ve askeriyyenin onda bir belki yüzde iki nisbetinde sâye-i himâvâye-i şahânelerinde hâ'iz olduğum ahd-ı mîsâk mûcibince doğrusunu sâdıkâne ve hâlisâne huzûr-ı dekâik-i nüşûr mülûkdârilerine arz ve ihbara ictisâr idişim müşârün-ileyhin eyne-i arz-kârîlerini zâlik-gubâr nefsanîyyetleri kapılmış olması mâni' in'ikâs hakîkat olmağla Ömer Paşa'yı böyle yalnız çıkartmağa sebebiyet vermiş olduklarından müşârün-ileyh Ömer Paşa'nın şöyle cüz'i ve nâkıs ve ashâb-ı ağrâzdan şunun bunun ilka'âtıyla vâki' olan icrâsından dâhilen urbân ve mütegalibe ve zâlîme-i me'mûrîn-i mahalliyye ibnû'l-muzır sadasıyla seyf-i satvet-i saltanat-ı Osmâniyyeden ser-fürû-bürde-i havf-ı vahşiyet-bürdesi altında ihtifâya şitâb etmişler iken bu kerre dervîş kıyafet tesbih der-dest zâlîme ve fesede-i memleket-i iftihârâne başlarını kaldırdıkları gibi hâricen İran hudûdî üzerinde ufak tefek gösterişler olmakda ve İngilterelü tarafından dahi arkası önü kesilmez Hindli ve Afganlı misüllü eşhâs-ı kesîre makara-i

Sûret-i Dervîşânede Bağdad ve Irak'ın en mu'tenâ mahallerine takım takım gönderilmekte idüğünden başka posta ilm-u haberiyle takdîm kılınan kuşak numunesinin fukarâ-yı ahaliye ale'l-husûs Hıristiyan ve Urbân takımlarına ahalinin usûl-ı elbiselerince bellerine kuşak yapmak için Bombayda dökülmüş etrafında cem'iyet-i piyâde askeri ibâresi İngiliz lisânı ve Fransız hurûfâtı üzere yazılmış olduğu halde ba'zen altı gurus fiyatla ve ba'zılarına Hind ve Mecusların etfâlini İngiltere mekâtibinde terbiye ve Hıristiyan iderek Hindistan askerî zâbita rütbesi virilüb konsolatoda müstahdem ve tebdîl-i kıyafetle sûret-i dervîşânede dergâh-ı Kadiri civarında bulunan hanelerde ve nefsi dergâh odalarında sâkin Hindli ve Afganlı Hindistan askeri zâbitânı vâsıtasıyla meccânen virilmektedir. Bu günlerde İngiltere me'mûrlarının biri gidüb ikisi gelmekte ve bunlar Musul Vilâyeti'yle Van ve Erzurum taraflarını dolaşub istihsâl eyledikleri ma'lûmâtları ve neşr ve ilka' idebildikleri tohum-ı fesâdın derecâtını bâ-raport Hindistan Vâlisi'ne takdîm eylemekte ve bir taraftan Basra Körfezi dâhilinde ve şat-u Fırat kenarlarında bulunan etfâl-i Arab'a İngiliz lisânını ta'lîm itdirmekde bulunmaları ne derece ikdâm ve himmetde ve bizim vâli ve me'mûrlar ne kadar garîklica-i gafletde olduklarına delil-i kâfidir bu kerre İran hudûdı civârında bulunan Mendeli ve kütü'l-imâre kazaları dâhiline Acemlerin gelüb zabtiyelerin ellerinden silahlarını almak ve teb'a-i devlet-i Âliyyeyi darb u cerh eylemek gibi şeylere ictisârları ve buna hükümet-i mahalliyyenin ma'lûmâtı munzamm olduğu halde ordû-yı hümâyûn müşriyyetine ma'lûmât virilmemiş ve tamam iş fenaya vardığında cümle ile beraber ordunun ma'lûmâtı olmuş [s. 3] ve bâ-husûs nukabâ nâmı altında dergâh-ı Kadiri mütevellilerinin post-nişîn ve birâder ve ta'allukatlarının Hindistan ahalisince Gavs-i Geylani hazretlerine hüsn-i zann ve i'tikâdları olub zengin ve fakir dergâh-ı mezkûra takdîm-i hedâye itmekte hatta pek fakir olub bir akçeye mâlik olmayan Hindli ve Afganlı cühelâsı şurada burada tes'il idüb kaç para eline geçer ise sabah akşam post-nişîne gidüb kapudan girdiği anda bir secde-i mükemmele iderek kalub nakîb veya biraderi ve oğlu ve hafidi vesair akrabalarından kangısının huzuruna girmiş ise anın sağ kolu omzuna yakın yerinden kemâl-i ta'zîm ile takbîl iderek elinde bulunan mahsûl-i tes'alâtı her ne ise oturduğu şiltenin altına koyub bir az çekilüb bir secde daha iderek taşra çıkar ve müteveli ya'ni nakîbin çavuşu nâmıyla bulunan teşrifâtçısı ve yahud oğlu ve biraderi Seyyid Abdurrahman ve Ahmed Efendiler her ne emr iderler ise pîrin emridir diyerek ale'l-amyâ idam olunacak olsa bile derhal cennete gireceği itikâdıyla icrâ-yı emr-i pîre hemen sür'at ve şitâb iderler ve çünkü elde idilmiş ve mukaddemâ bir nüshası takdîm kılınmış olan Fâris'i ve Arabî ibâreleriyle yazılmış ve Hindistan'da basdırılmış olan (Behcetü'l-Esrâr) ve mu'ahharen nakîb Seyyid Süleyman Efendinin büyük mahdûmı olub evvelki sene koleradan gitmiş olan Seyyid Mustafa'nın nâmıyla te'lif olunmuş olan (el-Üssü'l-bâhir) nâm risâle ki ömr-

i hâl Kadiri-i cedîde nâmında neşr ve ta'mîmine ikdâm ve İngiliz politika me'mûrları tarafından ihtimâm olunmakda bulunan ilm-i hâl kadiri ki bir nüshası dahi yine lef'en takdîm kılınmıştır iş bu ilm-i hâl muktezasınca nakîb ve evladı ve biraderlerini makâm-ı ulûhiyyetde bulduklarına i'tikâd eylemek (La ilahe İllallah Abdulkadir Şeyhullah) evrâdıyla dâimi sûretle meşgûl olmak ve şeyhine ya'ni nakîbin evlâd ve ahfâd ve birâderlerine pîr dimeli ve huzurlarına girüb çıkdıkça li-ecl-i ihtirâm (secde) itmeli ta'bîr ve ta'limâtıyla halkı usûl-ı diniye-i Muhammediyye ve kelime-i Tevhîd-i Ahmediyye olan (La ilahe İllallah Muhammedün Resulullah) evrâdına muhâlif cühelâ-i Hindistan ve Afganistan ve Arabistan ve Urbân ve hatta Lazistana kadar neşr ve ta'lim eylemeleri ve bununda meâhiz ve mümsiki İngiltere devleti gibi bir kuvvetlü devletin taht-ı nazar ve dikkatinde cereyan eylemesi ve diğêr cihetden İrânlunun Kərbela ve Necef ve Samara ve Kâzîmiye ve nefsi-i Bağdad şî'i medârisinde yetiştirmekde oldukları talebe-i ulûm-ı şî'iyyenin tekseriyle bütün çadır nişin urbânın aralarına imâm-ı vaktin tavsiyesiyle ve redd-i mezâlîm nâmıyla İrân ve sair mahallerden ve ale'l-husûs Hindistan şî'ilerinden gönderilmekde olan mebâliğ-i külliyyenin imâm-ı vakt veyahud anın vekilleri ve bi'z-zât İngiltere'nin Bağdad konsolatosu ma'rifetiyle ma'âş ve mebâliğ-i vâfiye i'tâsıyla yedlerine virilen ta'limât mucebince akvâm ve kabâil ve aşâir-i seyyâreyi şî'i mezhebine idhâl itmekde olmalarından nâşi kabâil ve aşâir-i mezkûre de devlet-i âliyyeyi kendülerine diyâneten düşman bildirmelerine mukâbil vülât-ı izâm devlet-i âliye hazerâtının buraları kat'an fehm ve idrâke liyâkat ve kâbiliyetleri olamayub yalnız vaktini sefâhat ve cem'-i servet itmek ve ahali-i mutî'aya ya'ni Sünni mezheb olanlarına politika-i mezkûrelere hâdim bulunan post-nişin ve ta'allukâtlarının ilkaâtıyla sûret-i hakdan ya'ni ba'zı nevâdir incü ve boncuk takdimiyle teb'a-i sâdika-i devlet-i âliyyeye envâ'-i zulm ve ta'addi iderek devlet idâresinden tenfir itmeğe âlet olmakdan ibâretdir halbûki vâlilerin çoğu bu hâle vâkîf olmadığından ve devletçe bir hatt-ı harekât idâre ve politika gösterilmediğinden an-cehl irtikâbmazarrât-(1) devlete sebep olmakda bulunmuşdur ve diğêr taraftan Şemar ve Anza aşâirinin hükümetin ya'ni bi'z-zât vâli paşa hazretlerinin ma'lûmât ve tertibâtı tahtında olarak Deylim ve Samara kazâları dâhilinde bir biriyle muhârebe-i cesîme eylemeleri ve bu husûsda tarafeynin rüesâlarından tay ve at ve kısarak alınması ve bu muhârebeden evvelce Deylim şeyhi Habib'in nakîb Seyyid Süleyman ve birâderi Abdurrahman ve Seyyid Ahmed efendilerin yanında on beş gün mahfî bulunması tertibât-ı mezkûrenin esâsı bulunduğu cihetden hükümet nakîbden ibâret bulunmuşdur [s. 4] ve bir taraftan Necefü'l-eşref kazâsı dâhilinde hükümet me'mûru kaymakamın taht-ı ma'lûmâtında olarak şî'iler tarafından barut i'mâl idilüb şî'i olan Urbân'a tevzî' itdirilmesi bunu haber alub orduya ihbâr iden asdikâ-yı devlet-i âliyyeyi vâli paşa hazretlerinin bi'z-zât şedîden tekdîr ve böyle ihbârâtta bulunur ise nefy

ideceği beyânıyla ihâfe ve tehdîd eylemesi ve Süleymaniye dâhilinde Bağdad nukebâları gibi bir zenci sâdâtı nâmıyla teferrüd ve hükümete tagallüb eylemiş olanların hem verdlerden ziyâde ahali-i müteb'a-i devlet-i âliyyeye envâ'-i mezâlim icrâ eylemekte oldukları gibi Bağdad nukebâlarının bâb-ı şeyh nâmıyla Bağdad ahalisi lisânında hükümet-i şarkıyye tesmiye eyledikleri mütegalibelerin meskenleri Kadîrî dergahı nâmıyla bütün bütün Hindistan İngiliz politikasının merkez tevzî'âtı bulunduğu halde der-sa'âdet ricâlinden ba'zı sâde-dilânın tavsiyesiyle hükümetin vâli paşa hazretlerinden bedâi ile bütün mülkiyye ve adliyye me'mûrlarının ve bir çok yerli asâkir-i zâbitânının nukebânın meclubu ve zulmiyyâtlarına mu'ayyat bulunması ve diğer cihetden Müntefik ve Sançur meselelerinin merzi-i Âlî-i cenâb-ı cihân-bânî hilâfında devam eylemekte ve bu cihetle İran hudûdında tedârikât-ı intibâhiyede olduğu gibi mahmedenin Karun nehrince ve Basra körfezi dâhilince İsfahan vâlisi şehzâde zıllü's-sultân ile geçen sene İngilizler'in eyledikleri mukâvele mucibince İngiltere'nin Hindistan politikasının merkez ceryânı olmuş olduğuna kimsenin ma'lûmâtı olamaması ve bütün kıt'a-i Arabiyye'nin berriye ve bahriyesi cihetlerince İngilterelünün kullanmakta olduğu entrika ve tedâbir-i hafiyeye istilâyesinden ba'zı zî-nüfus meclubların çektiği perde-i iğfaliye sayesinde asdika-yı ricâl-i devletin teyakkuz ve intibâh hâsıl idebilecek ma'lûmât-ı sahihayı istihsâl idememesi ve İngiltere'nin Mısır'ı işgâl-i muvakkat nâmıyla mugâyir uhud-u şurût-ı gayr-i meşrû' mihlanub kalması ve ale'l-husûs bu ker(r)e uhud-ı milel ve düvele ve hukûk-ı mukaddise-i saltanat-ı seniyyeye karşı Mısır idâresi hakkında irtikâb eylediği haksızlığı ve role mukâbil cümlesini tahkîren gösterdiği nümâyîş-i bahriyyeye ve berriyyesinde Berlin mu'âhadesi caddesinden tutulup da işgâl-i mezkûreye hitâm virdirilmemesinden kıt'a-i Irak ve Arab hakkında ya'ni ahâlisi efkârına ne derece sû-i te'sirât-ı azîme ilkâ eylediği ve tabur-ı sa'id'den bed' ile bahr-i Süveyş ve aden ve bahr-i muhît-i Hindî ve Basra Körfezi sevâhilinde mütemâdiyen müte'âkiben bilâ-fâsıla gezdirmekde olduğu sefain-i harbiyeleri vâsıtasıyla neşr ve tevzî' itmekde olduğu envâ'-i kütüb-i muzırre ve esliha-i nariye ve meşayih sahiline ve dâhiliyelere hedaya ve atıye-i iğfaliyelerinden başka kıt'a-i mezkûrenin her tarafında İngiltere me'mûrlarının tekâyâ ve zevâyâ da akçe kuvvetiyle tedârik eylemiş olduğu post-nişîn dervişler vâsıta ve nüfûzlarıyla devlet-i âliyyenin Irak ve kıt'a-i Arabiyye hakkında ittihâz buyuracağı islâhât-ı mahalliyye ve tedâbir-i siyâsiyyelerine nusuret ve keyfiyetde mümânaat itmeğe muvaffak olması ve buna menâfi'lerini devletin hey'et-i ictimâiyyesi aleyhinde taleb ve taharrî itmekde ve muhâfaza-i istiklâl ve tezâyîd-i kuvvet ve servet devlet-i âliyyeyi istihsâl nokta-i nazarından bakmağa kati'en iktidâr ve ta'limâtı hâiz olmayan ve yalnız ma'âş-ı hâliyeleri üzerine beş on boncuk toplayub kaçmak efkârında bulunan birkaç menfa'at-perest ve mürtekib envâ'-i kizb-i dürug

vâli ve büyük me'mûrların icrâ'at-ı tama'kârlarından başka bir kuvâ-yı sahiha-i muhâtabiyenin buralarda bulunmaması ve bu hâlleri ukalâ'-i ahâlinin ve belki bedevînin bile derk ve iz'an eylemeleri ve ceddü'l-cedd Hazret-i şehin-şâhî cennet-mekân Sultân Mahmud Han-ı sâni hazretleri zamanında Ali Rıza Paşa merhûmun me'mûriyetiyetle Irak hakkında tutmuş olduğu usul mucibince dâimâ silâh altında bulundurduğu kırk bin asker-i muntazama ve gayr-i muntazama ve bedeviye gibi bir kuvvet-i kâfiye ve nüfûz-ı kâmilenin ahvâl-i hâzıra ve âtiye karşı tedârikiyle devlet-i [s. 5] Âliyyede bir kuvvetlü idâre te'sîs itmek efkârında olmadığı ma'naları ezhan-ı e'ali ve avaniyi isti'ab ve istilâ eylemiş idüğünden herkes kendi çıkar ve mütala'asına göre kimisi İranlulara meyl ve izhâr-ı muhabbet ve yek-cihetî göstermekde ve kimisi nukebâ dervîşânı misüllü Hindistanca nâ'il olmakda oldukları menâfi'a ilerüde zarar gelmemek maksadıyla hilâf-ı diyânet-i İslâmiye İngiltere politikasına hâh ve nâ-hâh hizmet ve tab'iyyet itmekde bulunması ve bununla beraber buralarca kuvve-i müsliha-i devlet-i Âliyyeye ellerinden geldiği ve güçleri yetdiği merteye tenkis ve belki mahv ve izâle eylemek emniye-i hakikiyyesi ve envâ'-i hayl ve hüd'a i'maliyle alenen Ku'rân ve hadis-i şerîfe karşı diyâneten mefrûz olan ve istiklâliyet-i devlet-i İslâmiyenin birinci rûkn-i a'zam ve esâs'-i-i kavmî bulunan hizmet-i askeriyyeden kendülerinin müte'allikât ve müte'allikât müte'allikâtlarını hatta çiftçi ve fellahlarına varıncaya mu'âf tutdurmağa çalışmaları sâir ahâliye sû-i emsâl ve ibret ve alenen asker virmemelerine teşvike gayret itmekde olmaları ve bunlardan daha ziyâde ağrabı tahrîr-i nüfus olmamış ve taht-ı tekâlîfe girmemiş milyonca ahâlinin keyfe mâ-yeşâ dâhil-i vilâyetde başboş gezmekte ve eğer kazara karye ve kasaba şeklinde tavattun ve sâkin olmuş ve zirâ'at ve felâhatta bulunmuş ahâli ve aralısı anları hükümet-i mahalliyye nâmında olan müte'ekkilîn ve müteğallibînin gözleri önünde yağma itmekde ve siz de bizim gibi seyyâr olunuz da asker virmeyesiniz diyerek meşâyih ve dervîşân-ı mezkûre vâsıtasıyla ma'al icrâ-yı zulm ve ta'addi anlatmakda bulunmaları ismi var cismi olamayan vilâyeti vâridâtca ve askerce sermâyesiz bırakmağa sebep-i müstakil olmakda bulunmuşdur. İşte tatvil ve tasdi'den ihtirâzen bâlâda bir mikdar kalili ta'dad olunan esbâb ve ilele mukâbil devlet-i âliyye-i İslâmiyenin ricâl-i merkeziyesinde politika ve siyâset ve şeri'at-ı İslâmiyye menâfi'ini bilüp de ana göre celb-i menfa'at ve def'-i mazarratına ciddi ve hakikî suretde ma'a'l-ikdâm meslek-i vâhid-i sahîhi tam ve evail gibi te'âkub-ı devr u eyyâm iderek bu kıt'a-i vesî'a-i metîne ve unsur-ı İslâmiyye ile memlû ve müşhûneye sâdifâne hüsn-i hizmet idecek ve servet-i meknûzesinden hazîne-i devleti müstefid edecek tedâbîr-i sahîha ve sâlimeye mâlik ricâl ve esdikâ-ı devletin meydana çıkarılması müsteclib-i enva'-ı muhâtarât-ı saltanat olacağı derece-i bedâhete varmıştır ve gün be-gün tezâyüd eylemekde bulunmuş olduğu beş altı seneden berü meşhûdat ve taharriyât ile meydan-ı bütüne çıkarmış olduğundan ve zât-ı

akresi mülûkânelerinin huzurunda Mushaf-ı şerife el koyup sadakat üzerine eylediğim ahd ve yemîn-i ubeydânemde sâbit kadem olup işbu ahd ü mîsâkîma halel gelmemek ve dünya ve ahiret indallah ve'n-nâs dûçar-ı mesûliyyet olmak için hakikat-i halin arzı ve beyanına ictisâr eyledim huz mâ safâ da' mâ keder veliyy-i ni'met-i bî-minnetim veliyy-i nimet-i âlem sevgili padişahımız efendimiz hazretlerine tekrar ma'a'l-kasem yemîn idebilirumki bu hal-i hâzır ile Irak elde kalamayacağından arz eylediğim surette taraf-ı eşref-i mülûkânelerinden murahhas-ı nüfuz-ı kâmile i'tâsiyla ber vech-i âtî mevâdd-i ma'rûzayı bila-noksan levh-i lâ'imden çekinmeyecek ve kemal-i hurrem ve inbisât ve adâlet ve sadâkat ve ahaliye karşı sahihan ve cidden übüvvet ve şefkat ile icrayı adalet ve cânib-i seniü'l-cevânib hilafet penahilerinden i'tâ buyurulacak talimât-ı seniyye-i mülûkdârîlerine tatbîk ve tevfiik-i hareket edebilecek ve efkâr-ı icabına hizmet itmeyecek meselâ sadr-ı esbak fehamedlü Sait Paşa hazretleri gibi mücerreb ve fi'len sadık dört zaddan mürekkeb bir heyet-i ıslâhiyye ve icraîyyenin işbu Irak ve kıt 'a-i Arabiyyeye sür'at-i irsaline kemal-i ehemmiyyet-i fevka'l-âde ile mübaşeret olunması derece-i vücûba varmıştır.

[s. 6] Sûret-i Islâhiyye Programı

İş bu he'yet gayet metin ve mekin ve yâr ve ağıyâra karşı her cihetle kuvvetlü ve rasîn olmak lâzime-i hâl ve maslahatdan bulunduğundan evvel emirde Irak ve kıt'a-i Arabiyye'de idâre-i örfiye teşkil olduğundan resmen ilânıyla beraber iktizâsı takdirinde kumanda-yı hilâfet-penâhileri vekâleti hâiz olmak üzere tam bir fırka-i askeriyenin ma'iyetinde ve elinde bulunmak icâb ideceğinden bu fırkanın bir livası dördüncü ve ikinci livası beşinci ordu-yu hümâyûnlarından verilmesi ve fakat bu livalar seferber halinde olacağından esliha-yı selâse-yi câmi' kısm-ı tam olması yani erkân-ı harbiyesiyle beraber kâffe-i mühimmât ve levâzımât ve edevât-ı nakliye ve sevkîyâtı mükemmelen beraber bulundurulması vâcibdir bu da pek kolaydır. Ve bu heyet-i islâhiyye ve icraîyyenin ma'iyetinde mikdâr-ı kâfi nüfûsu ve defter-i hâkânî ve istatistik ve tahrîrât ve edevât-ı hendesiye ile beraber tersîm-i harita ve ahz ve irtifâ'ât ve cereyân-ı miyâh ameliyatında istihdâm olunabilecek mühendis ve erkân-ı harbiye fen ve âklâm me'mûrlarının buraların lisânına aşinâ yani Arabî ve Fârisî ve Kürdî lisânlarını bilenlerden terfiki lâzime-i teshîlât-ı icraîyeden bulunmuştur. Bununla beraber bu he'yet-i islâhiyye gayet ciddi ve esâslı ıslâhât ve i'mârât icrâ ideceğinden Irak kıt'asında yani Musul, Bağdad ve Basra ve kıt'a-i Arabiyye'de bulunan mülkiyye ve askeriyeye ve adliyye ve rüsûmiyye ve ma'ârif ve ilmiyye me'mûrlarını ta vâliden bed' ile âdfi bekçilerine varıncaya kadar icâb-ı hâl ve maslahata göre bilâ-istintâk azl ve nasbına ve mahal-i âhara teb'îd ve ta'zîline muktadir olması şart-ı a'zam-ı ıslâhât olacağından ana göre he'yet-i müşârü'n-ileyhaya me'zûniyyet-i tamme ve istiklâl i'tâ buyurulması ve bu

he'yetde evvel-be-evvel başlıca icrâ ideceği madde-i esâsiyyenin birinci kıt'ât-ı mezkûrede seyyâr halinde başıboş hayvânât-ı vahşiyeye sâime misillü gezmekte bulunan ve hiçbir hükümetde nüfûz ve tahrîr-i nüfûsu irtibâtında bulunmayan aşâir ve kabâil-i mütenevvia ve muhtelifeye bulunub gezdikleri mahallerde yaylak ve kışlak olmak üzere yerler irâyesiyle evvel emirde cem'aât cem'aât araziye taksim ve meccânen bâ-tapu i'tâ olunmak ve her cem'aât kaç çadırdan ibâret ise aded ve mikdârı ve nüfusları sebt-i defter edildikten sonra kesret ve killeti nisbetinde mahalle ve nahiye ve kazâ ve livâ itibâriyle içlerine aşiretle beraber çadır-nişin ve seyyâr muhtar ve müdir ve kâim-makâm ve mutasarrıf nasb ve ikâmesiyle beraber lüzûm-ı hakikisi olan terbiye-i etfâller için seyyâr ve çadır-nişin mekâtib-i ibtidâyeler teşkil ve mezheb-i seniyye üzre ilm-i hâl ve diyânetlerini ta'lîm ve tertîl idebilecek muâllimlerin Arab ve Kürd ve Türk yani Kürdistan ve Arabistan ve Harput ve Diyarbekir ve Musul ve Şehrîzor ve Süleymaniye ve Bağdad ve Basra ve Necid'in ihsâ medârisinde yetişmiş talebelerden bi'l-ımtihan mekâtib-i mezkûreye mahalline göre idarelerine kâfi maaşlar virilerek me'mûr ve tayin olunması ve tavattun ve iskân olunacak mahallerin Fırat ve Dicle ve Habur gibi enhârdan cedvel ve kanallar küşâdıyla tarla ve inşa idecekleri bağ ve bağçelerini iskâ i'mârâtın başlıca esaslarından bulunmuş olmağla ma'ıyyetinde bulunacak mühendisler vasıtasıyla ve amele-i mükellefe tertibiyle edevât-ı hazerîyeye verilerek açdırılması ve Fırat ve Dicle'nin yemin ve yesârlarında bazı mürtefi' mevkiler olub anın ilerüsünde kâbil-i i'mâr ve zirâat pek çok mahaller bulunduğundan mevâki'-i mezkûreye cesâmetlice vapur-ı tulumiyeler konulur ve iskâ olunacak araziye musallat olabilecek birer mahal-i münasibe ve mürtefi'aya had-ender-had inşasıyla oradan matlûb olunan mahallere mâi câri verilebileceği bi'l-keşf sâbit olduğu halde icrâ olunması ve birde Şamiye çöllerinde pek çok mahallerinde kadimen sular bulunduğu halde hükümet-i mahalliyeler bakamadığından mürûr-ı eyyâm ile urbanın cevelângâhı olarak bazısı andan mevcûd ve bazıları Menderes ve yahud üstleri örtülüp kasden urban tarafından setr ve ihfâ olunmuş olduklarından anların tamir ve küşâdıyla beraber [s. 7] ba'zı etrafi kabil-i zirâat bulunan arazide mevcut cebeller arasına süddeler inşasıyla senelerce idare edecek yağmur sularının hıfz ve himâye olunabileceğinden iktizâsına ve zamanı geldiğinde hey'et-i müşârün-ileyhe bunlara da atf-ı nazar-ı dikkat ve i'mâr iderek pek çok nüfus ve nukud istihsâl idebilecektir ve bir de Fırat ile Dicle şattunun bakılmayarak ana yatakları dolmuş olduğundan ekser evkatta yukarılardan gelmekte olan bârân ve berfîn kesretini isti'ab idemiyerek tuğyanına bâdî ve bu cihetle intifa'yerine bir takım heder ta'bir eyledikleri göl ve bataklıklar teşkiliyle girilmez ve geçilmez kamışlıklar peyda eylemiş ve bu münasebetle hükümet ve zâbıtanın nazar-ı muhâfazasından çıkmış ve kabiliyyet-i imariyeyi gaib eylemiş ve adeta usat ve hayâdid yatakları olmuşlardır binâen aleyh işbu

mahzûrâtın def ve izâlesi zımmında Fırat Dicle tûlünde daimi suretde tathîrâta i'tina eylemek üzere evvel emirde ekallî ikişer üçer ve sonra vâridât tezâyüd itdikce yapılacak nizâm-ı tathîriye mucibince beşer onar orta kıt'ada tarak vapurlarının konulmasıyla nehrinin bataklarını temizlemek ve ba-husus kurnadan aşağı bu taramak usulünün büyük mikyâsında icrası lâzime-i mahalliyyeden olmağla buraya tarak vapurlarının büyüceklerinden üç dört kıt'a konulub Müntefik dahi ve Şatra cihetlerinde mahv ve nabud olmuş olan arazinin meydana çıkarılmasıyla beraber seyr-ü sefaine güzel hizmet idilmiş olacağından ve bu ise başlu esbab-ı i'mâriyeden bulunmuş olduğundan heyet-i müşarün-ileyhanın ideceği iskân ve imârâtdan husule gelecek varîdâtın bir rub'unu bu misüllü levâzımât-ı i'mâriyyeye sarf idecektir ve Basra körfezi dâhilinde ve şatt-u Fırat bu yönde seyr ve seyâhat idebilecek sefâin-i bahriyye ve nehriyyenin inşââtına merkez olabilecek mahfûz zâhir ve müstahkem bir tersâne ve havz-ı kaim ve seyâhat inşa itdirilmesine heyet-i müşarün-ileyha kemâl-i itina ile icrâsına sarf-ı mâhasal kudret ve dirâyet eylemesi vâcibe-i me'mûriyyetinden bulunması ve ale-l husus evvel emirde bütün Irak dâhilinde araba ve tranvay ile seyr-ü seyâhate kabil-i ticaret ve posta turuk-ı umûmiyyesiyle köprülerinin yapıldırılması elzem levâzım-ı medeniyet ve ma'muriyyetden ve ba-husus zabt ü rabt ve muhâfaza-i ırz ve mâl ve cân ahâli-i meskûne hükûmet-i siyâsiyye nokta-i nazarınca farizadan bulunmuş olmağla heyet-i müşarün-ileyha Irak'a ayak bastığı günden itibaren işbu mevzule mesele-i mühimmesine dâmen-i der-miyân idüb bütün vilâyât memurlarını amele-i mükellefe tertibiyle mühendislerin ta'yin idecekleri mihverler üzerinde inşâât-ı turuka mübaşeret itdirmesi vacibeden olacağı ve bir de Fırat kenarında vaki heyet-i karyesinden bed' ile Şâm-ı şerîfe kadar kâdimen mevcut olub bozulmuş olan şose tarikinin surat-i ta'miriyle esnâ-yı râhda kapalı bulunan su kuyularının açdırılmasına ve beher birin başına birer karakolhâne ve menzilhâne yapıldırılmasına Bağdad ve Suriye vilâyetlerini mecbûriyyet altına alması ve kezâlik Kербela ve Tahifden ta Medine-i Münevvere ve Mekke-i Mükerreremeye kadar Sitt-i Zübeyde merhumenin inşa gerdesi olub hâlâ eseri mevcut olan tarik-i vâsi'in tamir ve sularının tecdidine himmet olunması ve iktizâ' iden ya'nî su bulunan mahallere birer karakolhânenin ve el'ân mevcut olan ebniye-i atıkların ta'mirâtıyla orada muhâfizlar ikâme olunduğu halde halk kesb-i emniyyet iderek meskûniyyet haline gireceği Abbasiyye zamanından kalmış âsâr-ı azîmelerin delâletiyle sabitdir. Bu halde cezire-i Arabiyyenin ortasından bir tarik-i askeriyye açılmış olacağından Neced-i berrî ve Hazramevt ve Züffâr ve Yemâme ve Medine-i Münevvere ve Mekke-i Mükerreme ve ta San'â-yı Yemen'e kadar ittisâlât-ı beriyyenin husûl-pezîr olacağından birkaç vilâyât ve livanın teşkiline suret-i sâlimede sühûlet geleceği ve bunun birisinde ya'nî Bağdad ile Medine-i Münevvere miyânında bulunan maa-kasım mukaddema Bağdad valisi Ali Rıza Paşa

merhûm zamanında olduğu gibi ordu müşîrriyyetine merbutiyeti olmak üzere oraların muhâfaza ve idaresine rütbe-i mîr-i mîrani tevcihiyle hâlâ içinde bulunan Cebel-i Şümâr Beşinci Mehmed bin Reşid'e ihâlesi ve Necid yeri ya'nî Riyâz [s. 8] ve Der'îye ve Yemame vesairlerine göre birer mutasarrıf ikamesiyle beraber buraların daima devletin taht-ı nazar ve inzibâtiyyesinde bulunmak üzere kuvve-i askeriyesini tanzim edebilecek kitâb ve sünnete tabi mütedeyyin ve beş vakit namazını eda idüb sarhoş ve fasıkadan olmayan velhâsıl şân-ı saltanat ve hilâfet ve İslamiyyeyi ilân ve tezyid-i meslek ve politikasında bulunan ümerâ ve zâbitân ve ketebeden aded ve mikdarları mahalline ve lüzumuna göre me'mûr ve tayin olunması iktizâ' ideceğinden heyet-i icrâiyyey-i ve ıslâhiyye bu nokta-i mühimme ve esasiyeye kemâliyle dikkat ve itina eylemesinin ta'lîmâtı programına zam u ilave olunmak vacibeden ad ve i'tibâr olunmak lâzımdır ve birde heyet-i ıslâhiyye Süleymaniye ve Kürdistan ahali-i İslamiyye ve Hıristiyanilerine atf-ı nazar-ı dikkat iderek tekke ve manastır gibi bi'l mezâhim hükümetin nazar-ı inzibatiyyesinden çıkmış ve bayağı hayâdid ve fıska ve merkez politika-i ecnebiyye halini kesb eylemiş olanların hâl ve şânlarını yoklayub terk-i ibadetle hırka-i dervişâne altında teşkil-i hükümet ve istibdâd ile me'mûriyyet-i devlete karşı mütegalibata ahaliye zulm ve taaddî itmekde bulunanların derhal oralardan teb'idiyle zevaya-yı mezkûre-yi esasî metin-i şeriyye üzere mütedeyyin birer şeyh ve türbedârın nasbı ve derviş namıyla tekke-nişin ve ibadetle meşgul sîret ve suret-i zühdü takva ve tahsil-i ilm ve irfân ile tezyîn-i zât idenlerin iruce tutulacak kuyûdât-ı zevâyâ ve tekâyâyâ sebt ve tahrir itdirmesi ve bu suretle her bir tekyenin vâridât ve mâsarifâtı hidde-i hesap ve tedkikden geçirdüp emvâl-i beytü'l-mâl-i Müslimini müekkel-i şeyâfîn-i ins olmakdan kurtarılarak tarik-i müstakim şerîata ircâ' olunması ve ale'l-husus kavânîn ve nizâmât-ı mukaddese-i askeriyenin tayin eylediği ulemâzade ve postnişin meşâyihin evlâdları kendi eserlerine gitmiş ve tahsil-i ilm ve fazilet eylemiş sahihen sınıf-ı ilmiyyeye geçmek kesb-i liyâkat eylemiş olanlar bi'l-ımtihân sınıf-ı mezkûre geçirilüb maadalarının askeri tahrir-i nüfusı dâhiline idhâli vacibe-i diyânet-i İslamiyye ve ahkâm-ı ferâiz-i Kur'âniyyeden bulunmuş olmağla felan şeyhin veyahud felanın evlâd ve mensûbâtıdır diyerek hilâf-ı evâmîr-i ilâhiyye-i cihâdiyye bir çok başıboş fıska ve hayadidin zuhûruna meydan virmiyecek sûretde Tanzimat ve tahkimat-ı idare-i vilâyet ve memleket-i heyet-i ıslâhiyye-i müşarû'n-ileyhe sarf-ı mesâi dirâyet ve sadâkat idecektir ve bir madde-i mu'tena daha vardır ki o da rüesa-yı kabâil ve aşâire veyahud Diyarbekir Bağdad ve Musul ve Basra ve Süleymaniye ve Şehr-i zor gibi şehir ve kasabalarda oldukça mütehavvil veyahud eski bir şöhret ile vücuh ve ayan belde ve memleketden ma'dud olanların sahihen cism ve heyet-i devlete hidemat-ı mebrurelerinin vukuunda nail-i mükafat olmaları şân-ı âli-i saltanat ve devlet icabat-ı lazımesinden bulunmuş olduğundan o misüllülere

rütbe-i mülkiye ve ilmiye ve askeriyeden rütbe-i mütemayize ma-fevkinde virilecek olur ise mutlaka kendüsünün tevellüd eylediği ve öteden berü mutavattın bulunduğu belde ve memleketde istihdam olunmaması ve aza-yı mecalisden olmaması şartıyla memalik-i şahanenin sair elviye ve eyalet ve kazalarında veyahud ordularında istihdamı hususunun bir kaide-i lâ yetegayyar hükmünde devletce karar altına alınması ve heyet-i ıslahiyede bu nokta-i mühimmeye kemaliyle dikkat ve itina eylemesi vâcibe-i hüsn-i idare ve hoşnûdiyyet-i umumiye-yi müstelzem olacaktır bu da bi't-tecrübe sabittir.

[s. 9] Fezleke işbu bir nebzecek arz ve beyân kılınan ıslahât ve Tanzimat-ı Irakiyyenin hemen sür'atlı ve kuvvetlü ve esaslı olmak üzere hüsn-i icrâ'sı elde ve heyet-i ıslahiye sandığında her hale karşı mebalîğ-i kâfiye bulunması şerait-i ibtidâiyeden bulunmuş olmağla bunun için evvel emirde ikiyüz elli bin lira verilmesi ve buda kâfi olamadığı halde ıslahât takarrür itdikce vâridât-ı haliyeden fazla her ne olur ise ıslahât sandığına konulub idare-i maslahât olunması lâzım gelecek ve pek sühûletle olacak ise de idrâk-i mahsulâtla cibâyet ve tahsilât-ı varidat zamanına kadar ba'de yerine konulmak üzere Irak kıtasında bulunan arazi-i seniyye vâridâtının mezkûr sandığına te'vizen verilmesi mucib teshilât ve icrâât-ı azîme olacağı şekk ve şüpheden vâreste bulunmuştur. Velhâsıl şu ıslahâtın mütevakkıfa aleyhisi bir milyon ve belki iki milyon lira Osmanî olacağından bu kadar külliyetlü mebalîğin şimdi sarfı zamanı olmayub vakt-i hâle paşa vâkıf değildir i'tirâzâtı kına gibi yakışdırılacağından bu babda en ziyâde nazar-ı mütâlaa ve tedkike alınacak madde-i esâsiyye semere-i ıslahât iskâniyye ve medeniyyeden olarak ne kadar sarfiyât olmuş ise bir senenin hitâmında iki misli ve belki üç dört misli vâridât husûl-pezir olacağı meselesidir. Binaen-aleyh bu hususda tereddüt idecek bir mâni' olmayub bi'l- farz evvel emirde iki yüz elli bin liranın hazinece fikdanı olduğu muhakkak olur ise ol halde yüzde altı yedi ile istikrâz olunabilecek ve senesi hitâmında bervech-i bâlâ maa el- faizi te'diye ve tesviye olunabilecektir.

Hulâsa

Hey'et-i ıslahiyyenin müddet-i icrâ' ve Irak'ça ikâmesi on sene olmak îcâb edeceğinden hal-i hâzırca ma'a arâzi-i seniyye ne mikdâr vâridât var ise semere-i ıslahât olarak ne kadar tezâyüd eder ise bundan hey'et-i ıslahiyye ma'âş ve masârifâtı bi't-tenzîl her ne kalur ise hazîne-i mâliyye ile hazîne-i hassa nısfıyyet üzere bi't-taksîm hisselerini alacaklardır. İş bu ifâdât-ı sâdikânem bazılarının i'tirâzâtına uğrayacağı emr-i müselleme ve söylemek kolay anı yapmak marifetdir diyeceklerin kesreti emr-i gayr-ı mübhem olduğundan iş bu ıslahâtı deruhde eylemek ve bi'l-fi'l Devlet-i Âliyyemize büyük bir hizmet eylemek kullarınca sahihen arzu olunur ise de ne çare ki ihtiyârlık münasebetiyle tûl ü dırâz rükûb-ı nüzûle iktidâr-ı

ubeydânem noksan olmuş olduğundan bu hususda heyet-i islahiyyeye ancak kâl ve kalem ve istişare sûretiyle İran'a tarik-i müstakîm edebileceğinden bu suretle kabul buyurulur ise ifâ-yı hizmet ve fedâ-yı mâ-hasıl kudrete hâzır olduğumun dahi ilavesiyle hatm-i kelâm eyledim. Ol bâbda ve her halde emr ü fermân hazret-i menlehül emrindir.

Fi 26 Mayıs sene 1309

Kulları Yaver-i Ekrem Şehr-yârîlerî

İmza Müşir Namık

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

B.O.A, Y.E.E, 12 / 8, 29 Z 1296.

Tetkik Eserler

- Ahmed Selahaddin (1327). Külliyyat-ı Hukuk ve Siyaset, Berlin Kongresi Diploması Tarihine Bir Nazar,1, İstanbul.
- Akarlı, Engin (1999). "II. Abdülhamit: Hayatı ve İktidarı", Osmanlı, Cilt 2, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları: 253-265.
- Akşin, Sina (2006). Türkiye'nin Yakın Tarihi, Ankara: İmaj.
- Baykal, Bekir Sıtkı (1948). "Şark Buhranı ve Sabah Gazetesi", Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi, Cilt 6, Sayı 4: 219-258.
- Coşkun, Hüner (2000). 19. Yüzyılda Osmanlı Avrupa İlişkileri, 1814-1914, Ankara: Ümit Yayıncılık.
- Çadırcı, Musa (1992). "Abdülhamit'e Sunulan Bir Layiha: Heyet-i Teftişîye'nin Geşt ü Güzâr Eylemiş Olduğu Mahallerin Ahvâliyle Heyet-i Mezkûr'un Harekâtı", OTAM, Sayı 3: 413-485.
- Çetinsaya, Gökhan (1999). "Çıban Başı Koparmamak: II. Abdülhamit Rejimine Yeniden Bakış", Türkiye Günlüğü, Sayı 58: 54-64.
- Çetinsaya, Gökhan (1999). "Irak", DİA, Cilt 19, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları: 93-95.
- Deringil, Selim (1985). "Dış Politikada Süreklilik Sorunsalı", Toplum ve Bilim, Sayı 28: 93-107.
- Düzbakar, Ömer (2009). "Bribery in Islam-Ottoman Penal Codes and Examples From The Bursa Shari'a Court Records of 18th Century", Bilig (Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi), Sayı 51: 55-84.

- Karpat, Kemal H. (2006). Osmanlı'da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma, çev. Dilek Özdemir, Ankara: İmge Kitabevi.
- Kurat, Akdes Nimet (1990). Türkiye ve Rusya, Ankara: KTB.
- Kurşun, Zekeriya (1998). Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hakimiyeti, Vehhabi Hareketi ve Suud Devleti'nin Ortaya Çıkışı, Ankara: TTK.
- Lewis, Bernard (2000). Modern Türkiye'nin Doğuşu, Ankara: TTK.
- Oğuz, Mustafa (2007). II. Abdülhamit'e Sunulan Layihalar, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Petrosyan, Yuri A. (2002). "1876 Anayasası ve Türk Tarihindeki Rolü", çev. Damla Güney, Türkler, Cilt 12, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları: 899-908.
- Shaw, Stanford J.-Ezel Kural Shaw (1982). Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, Cilt 2, trc. Mehmet Harmancı, İstanbul: E Yayınları.
- Tahsin Paşa (1990). Sultan Abdülhamit Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.